

เขมรมองไทยผ่านภาคประชาสังคม¹

อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์²
ไพรินทร์ มากเจริญ³

¹ บทความวิจัยจากชุดโครงการ “การรับรู้และความเข้าใจของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ของประเทศเพื่อนบ้านที่มีต่อไทย” ได้รับทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

² นักวิจัยเชี่ยวชาญพิเศษ (ระดับ 10) สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ ผู้ช่วยนักวิจัยประจำโครงการ “การรับรู้และความเข้าใจของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ของประเทศเพื่อนบ้านที่มีต่อไทย”

บทคัดย่อ

เขมรมองไทยผ่านภาคประชาสังคม

บทความนี้กล่าวถึงการรับรู้ของภาคประชาชนกัมพูชาที่มีต่อไทย โดยศึกษาจากกลุ่มแรงงานและนักศึกษา กัมพูชาในประเทศไทย นักธุรกิจและนักท่องเที่ยวชาว กัมพูชา ถึงแม้ว่างานวิจัยนี้เก็บข้อมูลในช่วงที่มีวิกฤตความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ แต่ผลการศึกษากลับพบว่า การรับรู้ของภาคประชาชนนั้นมีส่วนที่ต่างจากรัฐ ซึ่งแรงงานกัมพูชา มีการรับรู้แง่บวกต่อไทยมากที่สุด โดยมองว่าไทยเป็นแหล่งทำงานและสวัสดิภาพของประเทศไทยที่มีความขัดแย้งกัน ส่วนกลุ่มนักศึกษามองว่า ไทยเป็นเพื่อนบ้านที่มีชายแดนติดกัน มากกว่าจะคิดเรื่องความขัดแย้ง และเห็นว่าเหตุที่ชาว กัมพูชาทั่วไปไม่ชอบประเทศไทยเป็นเพราะการนำเสนอข่าวความขัดแย้งระหว่างประเทศ ส่วนพ่อค้าและนักธุรกิจชาว กัมพูชา มีการรับรู้เป็นไปในแนวทางใกล้เคียงกับสองกลุ่มแรก อย่างไรก็ตาม คนที่รู้สึกไม่ชอบประเทศไทยนั้นเป็นเพราะเรื่องความขัดแย้งด้านเขตแดนเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกคือ ชาว กัมพูชา มีการรับรู้ที่ติดลบต่อสินค้าไทย

แม้ว่าภาคประชาชนเหล่านี้อาจไม่ใช่ตัวแทนของภาคประชาชนกัมพูชาทั้งหมด แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

ABSTRACT

This article discusses the Cambodian stakeholders' perceptions of Thailand. The stakeholders covered in this study include Cambodian migrant workers and students in Thailand, as well as Cambodian businessmen and tourists. Even though this research was conducted during the crisis in the relations between Thailand and Cambodia, the result showed that their perceptions are slightly different from those reflecting their government's propaganda. The labor group had the best perception of Thailand, looking at Thailand as a "place for economic opportunities", ignoring the conflict that was going on between the two countries. The students looked at Thailand as a "close neighboring country" rather than thinking of the conflict it was having with their country. They also thought that if a Cambodian did not like Thailand, that was mainly because of the news about the dispute between two countries. The perceptions of businessmen and traders are similar to those of the first two groups. Anyway, although some Cambodians do not like Thailand because of the border conflicts, they still have a good perception on Thai consumer products. Even though these people cannot represent the whole Cambodian population, we could say that they are the part of Cambodia that is getting more important as the country is changing.

ความนำ

ความสัมพันธ์และการรับรู้ของกัมพูชาและไทย มักมีการศึกษาแต่ความสัมพันธ์และการรับรู้ของรัฐต่อรัฐ (state and state relation) ในแง่ของกัมพูชา ดังตัวอย่างที่รัฐกัมพูชาได้ใช้ “พระโค พระแก้ว”⁴ กล่อมเกล่าให้ประชาชนกัมพูชาเชื่อว่า รัฐไทยขโมย “พระโค พระแก้ว” ซึ่งเป็นของคู่บ้านคู่เมืองของกัมพูชา จนเป็นเหตุทำให้กัมพูชายากจน ทุกวันนี้ความเจริญที่เคยมีอยู่ของกัมพูชาได้หมดไป เพราะรัฐไทยขโมยเอาของคู่บ้านคู่บ้านคู่เมืองไป

ในแง่ของความสัมพันธ์และการรับรู้ของไทย รัฐไทยก็มีบทบาทสำคัญ มีการเสนอภาพให้เห็นว่า รัฐไทยมักคิดว่าตัวเองยิ่งใหญ่กว่า กัมพูชาเคยเป็นดินแดนของไทย ไทยเสียดินแดนให้กับกัมพูชาไปในยุคการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศส นักวิชาการไทยบางส่วนถือว่าเป็น คำอธิบายแนวชาตินิยม (nationalism) แบบ “ราชาชาตินิยม”⁵ กล่าวคือ ราชสำนักของสยามได้สร้างความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการสร้างให้กษัตริย์เป็นศูนย์รวมของชาติ เชิดชูกษัตริย์และวีระบุรุษ ทำให้เกิดความรักและจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่แนวคิดนี้ก็ทำให้รัฐและคนไทยจำนวนมากมีความคิดเอาชนะ เพราะคิดว่าตัวเองเหนือกว่ากัมพูชา

ในอดีต ในช่วงการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศส ชนชั้นนำของสังคมไทยได้เขียนประวัติศาสตร์ให้คนไทยเกิดสำนึกชื่นชมในพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่ทรงปฏิรูปประเทศและนำพาประเทศสยามให้รอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตกได้⁶

⁴ โกสรวง อามระดิษ. “ภาพตัวแทนของคนไทยและเมืองไทยที่ปรากฏในวรรณกรรม” ใน รายงานวิจัยไทยในการรับรู้และความเข้าใจของประเทศเพื่อนบ้าน. หน้า 383-386. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ, 2536 (เอกสารอัดสำเนา)

⁵ ชาวลวิทย์ เกษตรศิริ. ลัทธิชาตินิยม/สยามกับกัมพูชา : กรณีศึกษาปราสาทเขาพระวิหาร (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552) : 8.

⁶ ธงชัย วินิจกุล. ภูมิทยาและประวัติศาสตร์ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ ฟ้าเดียวกัน ปีที่ 3 ฉบับที่ 6 :

ประวัติศาสตร์ชาตินิยมยังคงดำเนินมาอย่างสับสน เนื่องจากเหตุผลของคำอธิบายอาจแตกต่างกันไปบ้างตามยุคสมัย ยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 1932 ประวัติศาสตร์ชาตินิยมถูกใช้อย่างเข้มข้นเพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับรัฐบาลคณะราษฎร ในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม การเสียดินแดน ใช้ปลุกกระแสให้เกิดความรักและหวงแหนดินแดน รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งได้รับอิทธิพลจากหลวงวิจิตรวาทการ อธิปไตยกรรมศิลปการในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีแนวคิดขยายดินแดนที่มีคนอาศัยเป็นคนไทย (Pan Thai Movement) โดยรณรงค์ให้ประชาชนสนับสนุนแนวทางต่อสู้เพื่อเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส

จอมพล ป.ปลุกเร้าแนวคิดการขยายดินแดนโดยได้กล่าวว่า

...ที่นั่นมีเลือดเนื้อเชื้อไทยเราอยู่ 24 ล้านคน ซึ่งยังถือตนเป็นคนไทย พูดภาษาไทย มีชีวิตจิตใจเป็นไทย...ในไม่ช้า เราจะเป็นประเทศที่มีดินแดนราว 9,000,000 ตารางกิโลเมตรและมีพลเมืองไม่น้อยกว่า 40 ล้านคน เราจะเป็นมหาประเทศ⁷

ในช่วงนั้น มีการจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์และแบบเรียนประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการ⁸ ที่เป็นการเขียนประวัติศาสตร์จากทัศนะของรัฐบาลกรุงเทพฯ อย่างเดียว คนไทยจะรู้แต่เรื่อง การเสียกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ได้รับรู้ถึงการเสียกรุงเวียงจันทน์ การเสียกรุงยโสธรปุระ/นครธม โดยที่มีไทยเป็นศัตรู⁹

ประวัติศาสตร์ชาตินิยมถูกใช้เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองเกิดขึ้นกับทั้งผู้นำไทย และกัมพูชาอีกครั้งในปลายทศวรรษ 2000 ใน ค.ศ.2008 การขึ้นทะเบียนปราสาทเขาพระวิหารเป็นมรดกโลกต่อองค์การยูเนสโก พันธมิตร-เสื้อเหลือง และพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นพรรคฝ่ายค้านในขณะนั้น ได้ใช้ประเด็นปราสาทเขาพระวิหารโค่นล้มระบอบทักษิณ เล่นงานรัฐบาลสมัคร สุนทรเวชและรัฐบาล สมชาย วงศ์สวัสดิ์ที่เป็นตัวแทนทางการเมืองของระบอบทักษิณ

⁷ พงษ์พันธ์ ฟังคน, “ปราสาทพระวิหาร : ประวัติศาสตร์กับชาตินิยมกัมพูชา,” สุรชาติ บำรุงสุข บรรณาธิการ จุลสารความมั่นคงศึกษา 79 (พฤษภาคม 2553) : 20-21.

⁸ เพิ่งอ้าง, : 34-35.

⁹ เพิ่งอ้าง, : 16.

ในขณะที่ รัฐบาลกัมพูชาที่นำโดยสมเด็จฮุนเซนได้ใช้ประเด็นการขึ้นทะเบียนปราสาทเขาพระวิหารในการหาเสียงเลือกตั้ง จนชนะการเลือกตั้งอย่างขาดลอย ปัจจุบัน แม้สมเด็จฮุนเซนเป็นนายกรัฐมนตรีของกัมพูชาและนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะเป็นนายกรัฐมนตรีของไทย ปราสาทเขาพระวิหารก็ยังเป็นเครื่องมือทางการเมืองของทั้งสองฝ่ายเพื่อเอาชนะศัตรูทางการเมืองของตนนั่นคือ ฝ่ายนายกรัฐมนตรี สมเด็จฮุนเซนได้ใช้กรณีนี้โฆษณาหน้ากับไทยเพื่อสร้างความนิยมทางการเมือง อีกทั้งยังได้สร้างปราสาทเขาพระวิหารเป็นผลประโยชน์สูงสุดของกัมพูชา รัฐบาลกัมพูชาได้ตั้งปราสาทพระวิหารเป็นวาระแห่งชาติ มีการติดโปสเตอร์โฆษณาไปทั่วประเทศ มีป้ายมรดกโลกและยูเนสโกติดอยู่ตามถนนหนทาง¹⁰ มีการสร้างถนนทางขึ้นปราสาทเขาพระวิหารได้โดยไม่ต้องขึ้นจากทางฝั่งไทย ถนนดังกล่าว รัฐบาลกัมพูชาอ้างว่า ได้ทุนก่อสร้างจากองค์การยูเนสโก

ส่วนรัฐบาลพรรคประชาธิปไตยก็ใช้ปราสาทเขาพระวิหารและประเทศกัมพูชาเพื่อต่อสู้กับศัตรูทางการเมืองคนสำคัญของตนคือ ทักษิณ ชินวัตร

ด้วยลักษณะของการผูกขาดในการศึกษาที่มีแต่เฉพาะมุมมองแบบรัฐต่อรัฐที่มีมาช้านานนี้เอง ทำให้เกิดกระบวนการกล่อมเกล่า (socialization) และทำให้เชื่อว่าการรับรู้และความเข้าใจระหว่างไทยกับกัมพูชาเป็นไปในลักษณะศัตรูคู่อาฆาต ที่รอเพียงเวลาที่จะอีกฝ่ายเพลี่ยงพล้ำเพื่อเข้าบุกทำลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันที่การรับรู้เช่นนี้ถูกทำให้เข้มข้นมากขึ้นผ่านสถานการณ์และการประโคมข่าวความขัดแย้งระหว่างไทยกับกัมพูชาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

การรับรู้ที่เกิดขึ้นนี้เกิดขึ้นและยังดำรงต่อไปรวมถึงกลายเป็นวาทกรรมความเชื่อหลักของทั้งคนไทยและคนกัมพูชาทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์และการรับรู้ของกัมพูชา-ไทย มักขาดการศึกษาความสัมพันธ์และการรับรู้ภาคประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของภาคประชาสังคมของกัมพูชาที่การศึกษาความสัมพันธ์และการรับรู้ของภาคประชาสังคมกัมพูชาที่มีต่อไทยมีน้อยมาก ส่วนหนึ่งมีความเชื่อว่าเป็นความด้อยของสังคมกัมพูชา คือ “เป็นสังคมปิด” การแสดงออกของภาคประชาสังคมกัมพูชามีน้อยซึ่งเป็นความจริง “แต่ไม่ใช่ไม่มีตัวตน” ในความหมายว่า แม้กัมพูชาจะเป็นสังคมปิด คือ เป็นสังคมที่รัฐเป็นใหญ่

¹⁰ ชาวุทธิ์ เกษตรศิริ, ข้าพเจ้าได้เห็นมา-กัมพูชาและทางขึ้นปราสาทเขาพระวิหาร ทางด้านเขมรต่ำ/เขมรกรอม (ขอม) [ออนไลน์], 22 มิถุนายน 2554. เข้าถึงได้จาก

<http://www.sarakadee.com/web/modules.php?name=Section&op=viewarticle&artid=966>

รัฐมีกลไกกรอบำการรับรู้และความคิดเห็นของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ จริง แต่ภาคประชาสังคมของกัมพูชาไม่ใช่ไม่มีตัวตน

โดยเฉพาะ ความสัมพันธ์และการรับรู้ของภาคประชาสังคมกัมพูชาที่มีต่อไทยกลับมีความสำคัญในการทำควมเข้าใจว่า การรับรู้ของภาคประชาสังคมกัมพูชาต่อสังคมไทยมีอย่างไรบ้าง เมื่อศึกษาการรับรู้แล้ว จะเห็น “พลัง” และ “พลวัต” ของภาคประชาสังคมกัมพูชาที่มีต่อไทย โดยเฉพาะในยามที่กัมพูชาและไทยมีปัญหากระทบกระทั่ง ชัดแย้ง และถึงขั้นปะทะด้วยกำลังต่อกัน แต่ความสัมพันธ์และการติดต่อกันระหว่างภาคประชาสังคมทั้งกัมพูชาและไทยก็ยังมีอยู่ในลักษณะเชิงบวกและดีต่อกัน

เมื่อศึกษาการรับรู้ของภาคประชาสังคมกัมพูชาต่อไทย เราจะเห็น

1. แง่บวกต่อสังคมไทย ไม่ใช่มีแต่แง่ร้าย
2. มองเห็นเหตุผลทางเศรษฐกิจและสังคมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์และการรับรู้ของทั้งสองฝ่าย

การปะทะสังสรรค์ (Interaction) นับเป็นกุญแจสำคัญที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างภาคประชาสังคมทั้งสองให้ดำเนินอย่างราบรื่น การปะทะสังสรรค์ของภาคประชาสังคมกัมพูชาต่อคนไทยกลุ่มต่าง ๆ เช่น ข้าราชการ พ่อค้า ครูอาจารย์ การเข้ามาหางานทำของแรงงาน การเข้ามาเรียนหนังสือของนักศึกษา กัมพูชากลับทำให้การรับรู้ของพวกเขาต่อสังคมไทยมีความคิดในเชิงบวก หลากหลาย และมีเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจและสังคมรองรับ แทนที่จะมีแต่ความรู้สึกในแง่ลบ เกลียดชัง โกรธแค้นอย่างที่เป็นการแสดงออกของรัฐกัมพูชาอย่างที่เข้าใจกัน

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาภายใต้โจทย์วิจัยที่สำคัญ คือ ต้องการศึกษาว่าภาคประชาสังคมกัมพูชา ได้แก่ พ่อค้า นักวิชาการ นักศึกษา แรงงาน นักท่องเที่ยว และประชาชนคิดเห็นและรับรู้ต่อสังคมไทยอย่างไร ปัจจัยอะไร เช่น พื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคม และการปะทะสังสรรค์ต่อกัน ทำให้ภาคประชาสังคมกัมพูชาแสดงความคิดเห็นและรับรู้ต่อสังคมไทยเช่นนั้น ผลการศึกษาที่จะนำเสนอต่อไปจะเป็นการพลิกหน้าประวัติศาสตร์ที่สำคัญของภาคประชาสังคมกัมพูชา ที่จะสะท้อนให้เห็นว่าสิ่งที่ประวัติศาสตร์บันทึก และสิ่งที่รัฐกัมพูชาพยายามอย่างมากที่จะสร้างภาพให้แก่ประเทศไทยว่าเป็น “ศัตรู” มาอย่าง

ยาวนานนั้น ความพยายามดังกล่าว “ยังไม่สัมฤทธิ์ผล” หากแต่กลับเกิดมีเสียงสะท้อนใหม่ที่ไม่ว่ารัฐกัมพูชาหรือรัฐไทยก็ไม่ควรมองข้ามอีกต่อไป

ในการดำเนินงานศึกษาในโครงการการรับรู้และความเข้าใจของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของประเทศกัมพูชาที่มีต่อไทย ในส่วนของภาคประชาชนทั่วไปนั้น คณะผู้วิจัยได้เลือกศึกษาการรับรู้ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของกัมพูชาจาก 3 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มนักศึกษา กัมพูชาที่เข้ามาศึกษาในประเทศไทย กลุ่มแรงงานชาวกัมพูชาที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย และกลุ่มนักธุรกิจกัมพูชา ทั้งนี้การเลือกศึกษาภาคประชาสังคมทั้งสามกลุ่มดังกล่าว แม้ว่าปัจจุบันทั้งสามกลุ่มจะยังมีใช้ตัวแสดงหลักที่สามารถกำหนดนโยบายหรือความเป็นไปของรัฐบาลกัมพูชา หากแต่ทั้งสามกลุ่มก็เป็นตัวแสดงที่เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญมากขึ้นและมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทั้งต่อประเทศไทยและกัมพูชา

เชมรอมไทย : ทักษะสาธารณะ (public perception) ต่อไทย

กรณีของแรงงานกัมพูชาเป็นกลุ่มที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก และได้สัมผัสถึงประเทศไทยในหลาย ๆ แง่มุมมากกว่ากลุ่มอื่นๆ การที่ได้เข้ามาสัมผัสความจริงในประเทศไทยนี้เองที่จะเป็นเสียงสะท้อนที่มีน้ำหนักมากขึ้นต่อการรับรู้เกี่ยวกับไทยของชาวกัมพูชา มากไปกว่านั้น แรงงานกัมพูชาเหล่านี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงความเห็นที่ตรงข้ามรัฐซึ่งออกมาในรูปแบบของการไม่ปฏิบัติตามคำชักชวนของรัฐที่ให้เดินทางกลับประเทศหลังจากที่ประเทศไทยและกัมพูชาเกิดความขัดแย้งขึ้น รวมทั้งยังคงมีความมั่นใจทำงานในประเทศไทยต่อไปแม้ว่าสถานการณ์ระหว่างสองประเทศจะรุนแรงขนาดไหนก็ตาม ปรากฏการณ์นี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจและการมีการปะทะสังสรรค์ระหว่างแรงงานกัมพูชากับคนไทยได้สร้างให้เกิดความคิด การรับรู้ และความเข้าใจต่อไทยในลักษณะที่แตกต่างจากรัฐชาติหรือผู้กำหนดนโยบายโดยสิ้นเชิง

ในส่วนของนักศึกษา กัมพูชา นั้นถือเป็นกลุ่มประชาสังคม “เลือดใหม่” นิสิต/นักศึกษาส่วนใหญ่ที่เข้ามาศึกษาในประเทศไทยและที่คณะผู้วิจัยทำการศึกษาในครั้งนี้ โดยมากมักจะเป็นข้าราชการของประเทศกัมพูชาอยู่ก่อนแล้วและได้รับทุนเข้ามาศึกษาต่อในประเทศไทย จึงถือได้ว่าบุคคลกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีโอกาสจะก้าวขึ้นมาเป็นชนชั้นที่กำหนดนโยบายหรือมีบทบาทสำคัญต่อกัมพูชาในอนาคต ดังนั้นการศึกษการรับรู้และความเข้าใจต่อไทยของกลุ่มนักศึกษา กัมพูชา จะทำให้เข้าใจความรู้สึกและความคิดของกลุ่มปัญญาชนใหม่ของกัมพูชา และจะเป็นประโยชน์ต่อไทยในด้านการกำหนดนโยบายของประเทศไทย

ต่อกัมพูชาต่อไปได้ นอกจากนี้คนกลุ่มนี้ด้านหนึ่งคือคนที่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์และถูกกล่อมเกลามาโดยแบบเรียนของกัมพูชา แต่อีกด้านหนึ่งก็คือการได้เรียนรู้ในส่วนที่เป็นแบบเรียนของไทยเช่นเดียวกัน การที่คนกลุ่มนี้ได้รับสารจากทั้งสองฝ่ายและถูกขัดเกลามาโดยแบบเรียนและครูอาจารย์ทั้งของไทยและกัมพูชา จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่ควรศึกษาการรับรู้เกี่ยวกับไทยของคนกลุ่มนี้ว่าในท้ายที่สุดแล้วจะเป็นเช่นไร

ในส่วนของกลุ่มนักธุรกิจกัมพูชา กลุ่มนี้ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในการกำหนดความเป็นไปของประเทศกัมพูชาต่อรัฐบาลมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับสองกลุ่มข้างต้น เพราะถือว่าเป็นกลุ่มที่กุมอำนาจทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ และบางส่วนยังสามารถเข้าถึงเครือข่ายอำนาจทางการเมืองกัมพูชาได้อีกด้วย นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจระหว่างไทยกับกัมพูชาแล้วจะพบว่าระบบเศรษฐกิจการค้าของกัมพูชาผูกพันอยู่กับประเทศไทยอยู่ไม่น้อย ทั้งการนำเข้าสินค้าและการลงทุนจากนักลงทุนไทย ด้วยเหตุนี้ความขัดแย้งและการต่อต้านรัฐไทยที่ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐกัมพูชา จึงไม่ทำให้เกิดผลดีต่อนักธุรกิจกัมพูชาแต่อย่างใด หนำซ้ำนักธุรกิจเหล่านี้ยังเรียกร้องไม่ให้มีการปิดด่านชายแดนหรือต่อต้านการที่รัฐบาลกัมพูชาทำสงครามกับประเทศไทยอีกด้วย นัยความคิดและการเคลื่อนไหวของนักธุรกิจกัมพูชาดังกล่าวนี้องค์ที่สะท้อนให้เห็นความน่าสนใจของภาคประชาสังคมกัมพูชาอีกกลุ่มหนึ่งที่คิดไม่ตรงกับรัฐ แม้ว่าในความขัดแย้งระหว่างไทยกับกัมพูชาที่เกิดขึ้นกลุ่มนักธุรกิจกัมพูชาจะแสดงบทบาทที่ไม่เป็นไปตามแบบที่รัฐต้องการ แต่ความสำคัญของการเป็นตัวแสดงหลักที่สำคัญทางด้านเศรษฐกิจของชาติทำให้รัฐบาลกัมพูชาไม่สามารถมองข้ามได้หรือกระทำการใดได้ ตรงกันข้ามนายกรัฐมนตรีฮุนเซนกลับต้องออกมาประกาศว่ากัมพูชายังคงจะยังรักษาความสัมพันธ์ที่ดีต่อไทยในด้านเศรษฐกิจและพร้อมที่จะต้อนรับนักลงทุนจากประเทศไทยอย่างเต็มที่ การกระทำเช่นนี้ของผู้นำประเทศกัมพูชา ย่อมแสดงให้เห็นแล้วว่า เสียงของนักธุรกิจกัมพูชา เป็นเสียงหลักที่รัฐบาลกัมพูชาต้องรับฟังและเห็นถึงความสำคัญ ดังนั้น ในการศึกษาการรับรู้และความเข้าใจของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของประเทศกัมพูชาที่มีต่อไทยในครั้งนี้จึงจะเลยที่จะศึกษาการรับรู้ของนักธุรกิจกัมพูชาที่มีต่อไทยไม่ได้เลย

นอกจากการศึกษากลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของกัมพูชาทั้งสามกลุ่มหลักข้างต้นแล้ว คณะผู้วิจัยยังได้มีการศึกษาการรับรู้และความเข้าใจของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของประเทศกัมพูชาที่มีต่อไทยจากกลุ่มอื่น ๆ อาทิ นักท่องเที่ยวกัมพูชา นักวิชาการไทยที่ศึกษาด้านกัมพูชา รวมไปถึงนักธุรกิจไทยและเจ้าหน้าที่รัฐไทยที่ค้าขาย มีปฏิสัมพันธ์ และการปะทะ

สังสรรค์กับชาวแกมพูชาอยู่เป็นประจำ เพื่อให้เกิดความหนักแน่นต่อข้อค้นพบมากขึ้น ซึ่งรายละเอียดของข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้จะอภิปรายต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาการรับรู้ของภาคประชาสังคมแกมพูชาต่อสังคมไทยใช้ระเบียบวิธีวิจัย 2 อย่างควบคู่กันไป คือ

1. การวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างนักศึกษาแกมพูชาที่จังหวัดอุบลราชธานี สุรินทร์ และศรีสะเกษตอบ กลุ่มตัวอย่างแรงงานแกมพูชาที่กรุงเทพมหานคร จังหวัดสมุทรสาคร และตลาดโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว และนักท่องเที่ยวแกมพูชาที่เข้ามาเที่ยวที่ตลาดโรงเกลือ ในการศึกษาครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้ทำการเก็บแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 150 คน ประกอบไปด้วย กลุ่มตัวอย่างแรงงานแกมพูชาที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยจำนวนทั้งสิ้น 68 ตัวอย่าง โดยเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล คือ จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 29 คน และเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร จำนวน 39 คน กลุ่มตัวอย่างนักศึกษาชาวแกมพูชาที่เข้ามาศึกษาในประเทศไทยจำนวนทั้งสิ้น 70 ตัวอย่าง โดยเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล คือ จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 30 คน และจังหวัดศรีสะเกษและสุรินทร์ จำนวน 40 คน แบ่งเป็นเพศชาย 53 คน เพศหญิง 17 คน และกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวแกมพูชาบริเวณตลาดโรงเกลือ จำนวนทั้งสิ้น 12 ตัวอย่าง

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่หนึ่ง คือ นักธุรกิจและเจ้าหน้าที่รัฐแกมพูชาของจังหวัดเกาะกง สีหนุวิลล์ กัมปอต และกรุงพนมเปญ

กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการในไทยและนักธุรกิจไทยที่เกี่ยวข้องและค้าขายกับแกมพูชา ณ อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ซึ่งประกอบไปด้วยเจ้าหน้าที่ด่านศุลกากร เจ้าหน้าที่ตำรวจที่ตลาดโรงเกลือ และเจ้าหน้าที่จากสำนักงานพาณิชย์จังหวัดสระแก้ว รวมทั้งกลุ่มนักวิชาการไทยที่มีความรู้ในประเทศแกมพูชา

การมองของแกมพูชาต่อไทย

นับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ชนชั้นปกครองของไทยและแกมพูชามีความพยายามที่จะสร้างให้การรับรู้และความเข้าใจของชนชั้นถูกปกครองของตนให้มีภาพของความเป็น “ศัตรู” เกิดขึ้นระหว่างสองประเทศ โดยผ่านแบบเรียน วรรณกรรม นิทาน เรื่อง

เล่าขาน ที่ชนชั้นปกครองของทั้งสองประเทศพยายามรังสรรค์ขึ้นเพื่อป้อนสู่การรับรู้ของประชาชนของทั้งสองประเทศให้เกิดความรู้สึกเกลียดชังซึ่งกันและกัน ซึ่งปฏิบัติการดังกล่าวอาจดำเนินไปได้ตามที่ชนชั้นปกครองมุ่งหวังหากไม่มีปัจจัยใดเข้ามาแทรกแซง แต่ผลการศึกษาที่จะอภิปรายต่อไปนี้เป็นมุมมองอีกด้านหนึ่งของความพยายามดังกล่าวของผู้ปกครองโดยสิ้นเชิง ด้วยสาระสำคัญใหม่และวาทกรรมที่คนอีกกลุ่มหนึ่งหรือที่เราเรียกว่าภาคประชาสังคมกำลังเกิดขึ้น ซึ่งแม้จะยังไม่ใช่วาทกรรมหลัก แต่ก็เป็นวาทกรรมที่กำลังเกิดขึ้นและดำเนินการไปอย่างมีพลัง เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาภายใต้การรับรู้และความเข้าใจของภาคประชาสังคมกัมพูชา *“ไทยคือมิตรมิใช่ศัตรู”*

นักศึกษา กัมพูชา...และคนรุ่นใหม่มองมุมต่าง

ภายใต้ความอ่อนแอของการจัดการด้านระบบการศึกษาของกัมพูชา ความพยายามเสาะแสวงหาแหล่งวิชาความรู้ของนักศึกษา กัมพูชาจึงมุ่งมาที่ประเทศไทยซึ่งเปิดกว้างและมีศักยภาพมากกว่า นิสิตนักศึกษา กัมพูชาที่เข้ามาเรียนในประเทศไทยโดยมาก คือ บุตรหลานของผู้มีอันจะกินทั้งข้าราชการและคหบดีในประเทศกัมพูชา ข้าราชการที่ได้รับทุนการศึกษาเพื่อมาศึกษาต่อ รวมไปถึงพระสงฆ์ที่เข้ามาศึกษาพุทธศาสนศึกษาในประเทศไทย ส่วนหนึ่งเข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีพรมแดนติดกับกัมพูชา และอีกส่วนหนึ่งกระจายไปตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ

จากผลการศึกษาในเชิงการรับรู้ พบว่า กลุ่มตัวอย่างนักศึกษา กัมพูชาเกือบทั้งหมดมีทักษะที่ดีในการอ่านภาษาไทยแต่ยังเขียนภาษาไทยได้น้อยมาก และส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยในการเรียนและการติดต่อสื่อสารกับคนไทย จากข้อมูลที่ได้รับจากนิสิต/นักศึกษา กัมพูชา ที่เข้ามาเรียนระดับปริญญาในประเทศไทย พบว่าชาว กัมพูชา กลุ่มนี้มีทัศนคติและการรับรู้ต่อประเทศไทยและคนไทย *“ในแง่บวก”* มากกว่าในแง่ลบ นิสิต/นักศึกษา กัมพูชา ส่วนใหญ่รู้สึกชอบประเทศไทยก่อนที่จะเดินทางมา มากไปกว่านั้นคือ เมื่อเดินทางมาแล้ว นิสิต/นักศึกษา กัมพูชาหลายคน มีความรู้สึกชอบประเทศไทยมากขึ้นกว่าเดิม ทัศนคติและการรับรู้ของนิสิต/นักศึกษา กัมพูชาที่มีต่อไทยในเบื้องต้น คือ เห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีชายแดนติดต่อกันรวมทั้งมีความรู้สึกเหมือนเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่สนิทสนมเหมือนอย่างพี่น้องและเป็นประเทศที่ให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ต่อ กัมพูชา มากกว่าจะคิดถึงในแง่ของประเทศที่มีความขัดแย้งต่อกัน นิสิต/นักศึกษา กัมพูชา ส่วนใหญ่

ให้ความเห็นว่า สาเหตุที่ประชาชนชาวกัมพูชาทั่วไปไม่ชอบประเทศไทยเกิดจากการรับรู้ข่าวสารทางด้านการเมืองที่เกิดจากทางการกัมพูชาให้สื่อสารออกมาต่อประชาชนและการเมืองที่ยังติดอยู่กับความขัดแย้งในอดีต ในขณะที่นิสิต/นักศึกษา กัมพูชาที่เป็นกลุ่มตัวอย่างหลายคนเชื่อว่าหากคนกัมพูชาทั่วไปได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยอย่างถูกต้อง เป็นจริงและเป็นกลาง ก็จะทำให้ทัศนคติของชาวกัมพูชาส่วนใหญ่รับรู้ข้อเท็จจริงและชอบประเทศไทยมากขึ้น

“...คนกัมพูชาส่วนมากไม่ได้มองว่าไทยเป็นศัตรู
แต่จะมองไทยเป็นประเทศที่ให้การช่วยเหลือกัมพูชามากกว่า....”¹¹

จากการศึกษาพบว่านิสิต/นักศึกษา กัมพูชาส่วนใหญ่รับรู้และสนใจติดตามข่าวสารความเป็นไปของประเทศไทยผ่านทางสื่อโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เว็บไซต์ต่าง ๆ ในอินเทอร์เน็ต และแบบเรียนหรือหนังสือของไทยเป็นหลัก ในขณะที่ความสนใจในประเด็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไทยได้รับความสนใจจากกลุ่มนิสิต/นักศึกษา กัมพูชาเป็นอย่างมาก แต่ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-กัมพูชา กลับไม่ได้รับความสนใจและถูกปล่อยไว้ให้อยู่ในอันดับท้าย ๆ

ในเชิงการรับรู้ทางด้านเศรษฐกิจของนิสิต/นักศึกษา กัมพูชา ส่วนมากรับรู้และมีความคิดเห็นเชิงบวกต่อประเทศไทยในฐานะที่ประเทศไทยเป็นประเทศตัวอย่างในการพัฒนาประเทศและการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของกัมพูชา ประเทศไทยเป็นประเทศคู่ค้าที่สำคัญของประเทศไทย รวมไปถึงยอมรับในเรื่องคุณภาพของสินค้าไทย นอกจากนี้ยังเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศปลายทางหลักสำคัญที่ชาวกัมพูชานิยมเข้ามาทำงาน เป็นประเทศที่มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจดี และส่งผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจให้แก่ทั้งแรงงานและประเทศกัมพูชา

ส่วนภาพของไทยทางด้านการเมืองในการรับรู้ของนักศึกษา กัมพูชา ถูกมองว่าประเทศไทยเต็มไปด้วยปัญหาความวุ่นวายทางการเมืองภายในประเทศ เห็นด้วยร้อยละ 80 จากแบบสอบถามเรื่องการเมืองไทยเต็มไปด้วยความวุ่นวายและยังส่งผลกระทบต่อประเทศ

¹¹ สัมภาษณ์นักศึกษา กัมพูชา 4-8 เมษายน 2554 ที่อุบลราชธานี สุรินทร์ ศรีสระเกษ สระแก้ว และ กรุงเทพฯ

เพื่อนบ้าน อย่างไรก็ตาม ความศรัทธาในระบอบประชาธิปไตยแบบไทยก็ถูกมองว่า เป็นระบอบที่จะนำมาซึ่งคนดีที่เข้ามาปกครองประเทศในสายตานักศึกษากัมพูชาอยู่ และประเทศไทยมีประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงามน่าชื่นชม

ในด้านสังคมและวัฒนธรรมภาพลักษณ์ของประเทศไทยและคนไทยในการรับรู้ของนักศึกษากัมพูชา ยังคงอยู่ในแง่ดี คือ มองว่าคนไทยเป็นคนที่มีความใจดีงาม มีความเมตตาต่อบุคคลรอบข้าง

แรงงานกัมพูชา : เสียงสะท้อนคนชายขอบ

ปัจจุบันจำนวนแรงงานกัมพูชาที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยทั่วไปประเทศไทย คือ “แผ่นดินทอง” เป็นแหล่งรายได้ที่จะสามารถจุนเจือและส่งเสียครอบครัวของตนได้ ผนวกกับปัจจัยความเป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่สามารถเดินทางเข้ามายังประเทศไทยได้อย่างสะดวกสบาย ความต้องการแรงงานราคาถูกของโรงงานอุตสาหกรรมและประมง ประเภทงานที่คนไทยไม่ต้องการทำ และกระบวนการแก้ไขแรงงานเถื่อนของไทยโดยอนุญาตให้นำเข้าแรงงานกัมพูชาอย่างถูกต้องตามกฎหมายได้ส่งผลให้การเดินทางเข้ามาทำงานในประเทศไทยเป็นที่นิยมของแรงงานกัมพูชา

ตาราง : จำนวนแรงงานชาวกัมพูชาที่ได้รับอนุญาตทำงานคงเหลือทั่วราชอาณาจักร ปี พ.ศ.2549-2552

	2548	2549	2550	2551	2552
จำนวนแรงงานกัมพูชา	110,601	48,362	33,485	12,094	124,761

ที่มา : สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว

จากตารางข้างต้น แสดงให้เห็นว่าในปี พ.ศ.2552 มีจำนวนแรงงานจากประเทศกัมพูชาเดินทางเข้ามาทำงานในประเทศไทยมากที่สุด จำนวน 124,761 คน รองลงมา คือ ปี พ.ศ.2548 มีจำนวน 110,601 คน อย่างไรก็ตาม จากตารางดังกล่าวพบว่า ในปี พ.ศ.2549-2551 มีจำนวนแรงงานชาวกัมพูชาคงเหลือในประเทศไทยเพียง 48,362 คน 33,485 คน และ 12,094 คน ตามลำดับ ซึ่งเป็นตัวเลขที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับปี

พ.ศ.2548 และ พ.ศ.2552 ที่มีจำนวนแรงงานชาวกัมพูชาถึงกว่าแสนคน ซึ่งในส่วนนี้สามารถอนุมานได้ว่าในระหว่าง ปี พ.ศ.2549-2551 ไม่ได้มีการเปิดให้มีการจดทะเบียนแรงงานกลุ่มใหม่ เป็นเพียงแต่เปิดให้มีการต่ออายุแรงงานเท่านั้น ส่วนในปี พ.ศ.2548 กับ พ.ศ.2552 เป็นปีที่รัฐบาลไทยผ่อนผันให้มีการจดทะเบียนแรงงานใหม่ขึ้น จึงทำให้จำนวนตัวเลขของแรงงานชาวกัมพูชาเป็นจำนวนมากในปีดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ตัวเลขที่แสดงให้เห็นนี้เป็นตัวเลขของแรงงานที่ขึ้นทะเบียนแรงงานอย่างถูกกฎหมาย แต่หลายฝ่ายได้ทำการคาดคะเนว่าในประเทศไทยน่าจะมีจำนวนแรงงานจากประเทศกัมพูชาอยู่เป็นจำนวนมากกว่าแรงงานที่ขึ้นทะเบียนอย่างถูกกฎหมายหลายเท่าตัว จำนวนแรงงานกัมพูชาที่มีเป็นจำนวนมากนี้ มิใช่มีแต่เฉพาะตามเมืองชายแดนอย่างสระแก้ว ตราด สุรินทร์ ศรีสะเกษ เท่านั้น แม้กระทั่งในกรุงเทพฯ และเมืองอุตสาหกรรมหลักๆ อย่างสมุทรสาคร ก็เต็มไปด้วยชุมชนแรงงานชาวกัมพูชาที่เข้ามาทำงานในเรือประมง สวนเกษตร และโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ รวมทั้งแรงงานกลุ่มนี้ยังมีความมั่งคั่งอย่างแรงกล้าที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในประเทศไทย

จากการเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างแรงงานกัมพูชาที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยเบื้องต้นแรงงานส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น¹² มีวัตถุประสงค์ในการเข้ามาประเทศไทยเพื่อทำงาน และเกือบทั้งหมดไม่สามารถอ่านและเขียนภาษาไทยได้ แต่ส่วนใหญ่สามารถพูดภาษาไทยได้ ดังนั้นจึงใช้ภาษาไทยในการติดต่อสื่อสารกับคนไทยหรือกับนายจ้างคนไทย

ในส่วนของการรับรู้และความเข้าใจของแรงงานกัมพูชาที่มีต่อไทยนั้นสามารถกล่าวได้ว่า แรงงานกัมพูชาเป็นกลุ่มตัวอย่างที่มีการรับรู้และทัศนคติ “แง่บวก” ต่อประเทศไทยมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มตัวอย่างที่ได้ศึกษาทั้งหมด โดยมองว่าประเทศไทยกับประเทศกัมพูชามีสถานะเป็นเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน แม้ว่าภายใต้ทัศนคติในแง่บวกที่เผยแพร่มาผ่านผลการศึกษา กลุ่มตัวอย่างแรงงานกัมพูชาส่วนใหญ่จะเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศหลักที่สำคัญในการหางานและประกอบอาชีพซึ่งเป็นเหตุผลมาจากทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ส่วนใหญ่ให้น้ำหนักของเรื่องนี้โดยสละทิ้งภาพของสองประเทศที่มีความขัดแย้งทางด้านชายแดนไปอย่างหมดสิ้น กลุ่มตัวอย่างแรงงานกัมพูชาจำนวนหนึ่งกล่าวว่า

¹² ร้อยละ 38.2 สำหรับกลุ่มแรงงานจากแบบสอบถามการศึกษาสูงสุด

“ความขัดแย้งระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นเพียงเรื่องของรัฐบาลของทั้งสองประเทศสร้างขึ้น แต่ประชาชนชาวกัมพูชาส่วนใหญ่ไม่เคยคิดเห็นหรือนับว่าประเทศไทยหรือคนไทยเป็นศัตรู แต่กลับเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นมิตร และคนไทยเองส่วนใหญ่ก็เป็นมิตร”¹³

“ประเทศไทย คือ ประเทศที่คนกัมพูชาชอบและอยากมาเห็น
ทั้งอยากมาทำงาน อยากมาเที่ยว
พอได้มาทำงานแล้วก็รู้สึกชอบมากกว่าเดิม”¹⁴

นอกจากนี้ นักการรับรู้เชิงบวกเดิมที่มีอยู่ก่อนที่จะเดินทางมาทำงานประเทศไทยแล้ว ภายหลังจากเดินทางมาทำงานในประเทศไทยแล้ว กลุ่มตัวอย่างแรงงานกัมพูชาหลายคนรู้สึกชอบประเทศไทยมากขึ้นกว่าเดิม¹⁵ โดยมีสาเหตุมาจากการรับรู้ข่าวสารจากสื่อของประเทศไทยเป็นหลัก โดยเฉพาะทางโทรทัศน์ไทย กลุ่มตัวอย่างหลายคนชอบประเทศไทยมากขึ้นผ่านละครนักแสดงและนักร้องคนไทย ละครโทรทัศน์ไทยเป็นช่องทางการรับรู้และเข้าใจต่อไทยที่แรงงานกัมพูชาในประเทศไทยเปิดรับมากที่สุด ซึ่งตรงกับข้อค้นพบที่ว่า ข่าวสารที่แรงงานกัมพูชานิยมบริโภคจากสื่อโทรทัศน์ของไทย¹⁶ คือ การติดตามละครและภาพยนตร์ ซึ่งได้รับความสนใจจากแรงงานกัมพูชาเป็นอันดับสองรองจากความสนใจข่าวสารทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ การฟังเพลงผ่านคลื่นวิทยุไทยก็เป็นที่ยอมรับชมชอบของแรงงานกัมพูชาเช่นกัน อย่างไรก็ตามหลายคนก็ให้ความสำคัญกับการติดตามข่าวสาร

¹³ สัมภาษณ์แรงงานกัมพูชา บางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร 3-4 กุมภาพันธ์ 2554

¹⁴ สัมภาษณ์แรงงานกัมพูชา จำนวน 10 คน สมุทรสาคร 9-10 มีนาคม 2554

¹⁵ ร้อยละ 56.1 แบบสอบถามก่อนมาประเทศไทย และร้อยละ 55.41 แบบสอบถามหลังจากมาประเทศไทยแล้ว

¹⁶ ร้อยละ 80 จากนักศึกษา ร้อยละ 68.1 จากแรงงาน

ทางด้านการเมืองและความขัดแย้งระหว่างไทยกับกัมพูชาเช่นกัน¹⁷ แต่ที่น่าสังเกต คือ แรงงานกัมพูชาหลายคนหวาดกลัวผลกระทบจากความขัดแย้งทางด้านการเมืองระหว่างสีต่าง ๆ ในประเทศไทยมากกว่าหวาดกลัวเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างไทย-กัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานกัมพูชาที่เข้ามาทำงานในพื้นที่ภายในอย่างกรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยส่วนใหญ่มีความกังวลและอยากให้ทั้งสองประเทศยุติข้อขัดแย้งระหว่างกัน และเห็นว่าความขัดแย้งดังกล่าวไม่ทำให้เกิดประโยชน์อะไรต่อทั้งสองประเทศ

ภาพ : แรงงานกัมพูชาที่เข้ามาทำงานในโรงงานเฟอร์นิเจอร์แห่งหนึ่ง

พ่อค้ากัมพูชา : ผู้เล่นหลักในนโยบายกัมพูชา

แม้ว่ากัมพูชาจะไม่ใช่คู่ค้าที่มีมูลค่าการค้าสูงสุดในบรรดาประเทศเพื่อนบ้านของไทย แต่หากนำการค้าตามชายแดนที่ไม่ได้เข้าสู่ระบบแล้วตัวเลขที่แท้จริงของมูลค่าการค้าระหว่างสองประเทศนั้นสูงกว่าที่ปรากฏหลายเท่า และสิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ คือ กัมพูชาเป็นตลาดที่รองรับสินค้าเกษตรที่ล้นตลาด และสินค้าอุตสาหกรรมที่ตกเกรดจากประเทศไทย¹⁸

¹⁷ ร้อยละ 44.3 จากนักศึกษา ร้อยละ 30.4 จากแรงงาน

¹⁸ กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ออนไลน์ www.dep.thai.go.th/DEP/DOC/53/53001765.doc (25 เมษายน 2554)

ดังนั้นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างสองประเทศจึงถูกต่อต้านจากนักธุรกิจไทย¹⁹ หากมีการปิดด่านชายแดนขึ้น เพราะจะทำให้สินค้าดังกล่าวไม่สามารถระบายออกสู่ตลาดกัมพูชาได้

เมื่อสัมภาษณ์พ่อค้าและแม่ค้ากัมพูชา 8 ราย ทุกคนกล่าวว่า พวกเขามาไกล บางคนมาจากกัมปอต พนมเปญ สินค้าเสียหายหมด²⁰ แม่ค้ากัมพูชาขายย่อยขายแวนตา เข็มขัด บอกว่า ตนเป็นคนส่งเงินเลี้ยงครอบครัวอีกทั้งกำลังตั้งท้อง จะเอาเงินที่ไหนมาเลี้ยงลูก²¹

“พ่อค้าแม่ค้าที่ค้าขายตามชายแดนกับกัมพูชาไม่มีใครอยากให้ปิดด่าน ถ้ารัฐบาลประกาศปิดด่าน ก็คงต้องรวมตัวต่อสู้ เพราะจะกระทบมาก เพราะขนาดแค่ปิดด่านช่องจอมที่สุรินทร์ เราก็กระทบมากแล้ว ถ้าด่านที่ตราดปิดด้วย คงจะยอมไม่ได้”²²

ทัศนคติข้างต้นของพ่อค้า แม่ค้าชาวไทยสื่อให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การปิดด่านชายแดนจากปัญหาความขัดแย้งมิใช่สิ่งที่พวกเขาต้องการจากการตัดสินใจของรัฐบาล ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวและพ่อค้าแม่ค้าชาวกัมพูชาตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ที่จังหวัดเกาะกง กัมพูชา ที่เห็นตรงกันว่าการปิดด่านไม่ใช่หนทางที่จะช่วยให้อะไรดีขึ้น

“เราจะไม่ขอพูดถึงประเด็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างสองประเทศ....

แต่เราจะพูดและมองถึงแต่เฉพาะความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการค้าขายกันอย่างพี่น้อง

การปิดด่านพรมแดนตามที่รัฐบาลต้องการไม่ช่วยให้อะไรดีขึ้น.....

มีแต่จะทำให้คนลำบาก การค้าขายก็ลำบาก.....

¹⁹ สัมภาษณ์สมาชิกหอการค้าจังหวัดตราด, 4 พฤษภาคม 2554

²⁰ สัมภาษณ์พ่อค้าแม่ค้ากัมพูชา 10 ราย ตลาดโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว

²¹ สัมภาษณ์แม่ค้ากัมพูชาที่ตลาดโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว 5 พฤษภาคม 2554

²² สัมภาษณ์นักธุรกิจไทยและกัมพูชา 8 ราย ในจังหวัดตราด, 3 พฤษภาคม 2554

แม้ว่าหอการค้าในกัมพูชา รัฐบาลจะเป็นผู้สนับสนุน
แต่ก็ไม่อยากให้ความสัมพันธ์ทางด้านธุรกิจเสื่อมสลาย
อยู่ใกล้กันก็เห็นใจกัน เพราะสงสารประชาชนทั้งสองประเทศ
อย่าเอาเรื่องเศรษฐกิจเข้าไปยุ่งกับเรื่องการเมือง”²³

ข้อความดังกล่าวคือการบอกเล่าถึงความเชื่อมั่นและความเป็นมิตรของนักธุรกิจ
กัมพูชาที่มีต่อไทยภายใต้สถานการณ์ความขัดแย้งที่รุนแรงระหว่างสองประเทศ ในแง่ของ
ความเชื่อมั่นในด้านการค้าขายแล้ว ไทยถือเป็นหุ้นส่วนและเป็นผู้ลงทุนทางเศรษฐกิจ
รายใหญ่ให้แก่กัมพูชา

การรับรู้และความเข้าใจของนักธุรกิจกัมพูชาที่มีต่อไทย จากการศึกษามีภาพที่
ชัดเจนว่า อยู่ในด้านดีมากกว่าด้านเลว ภาพที่ปรากฏเด่นชัดในความเข้าใจทั้งต่อนักธุรกิจ
กัมพูชาและประชาชนกัมพูชาทั่วไป อันดับหนึ่ง คือ “คุณภาพสินค้าไทย” ความนิยม
ชมชอบสินค้าไทยที่แม้ว่าจะมีราคาแพงกว่าสินค้าจากชาติอื่นๆ ในท้องตลาดยังคงมีอยู่
ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ตามร้านค้าหรือท้องถนนต่างๆ จะมีสินค้าไทยรวมถึงแผ่นป้าย
โฆษณาสินค้าที่เป็นภาษาไทยให้พบเห็นอยู่เป็นจำนวนมาก จากการสัมภาษณ์นักธุรกิจชาว
กัมพูชาเมืองต่างๆ แทบทุกคนกล่าวเป็นเสียงเดียวกันในเรื่องของคุณภาพสินค้าไทย
ประเด็นนี้ได้สร้างให้เกิดการรับรู้ต่อไทยของกัมพูชาในแง่ของการเป็นผู้ผลิตที่ผลิตสินค้าที่มี
คุณภาพ

นอกจากการรับรู้ในเรื่องของคุณภาพสินค้าแล้ว ภาพลักษณ์ของนักธุรกิจไทยใน
สายตาของนักธุรกิจกัมพูชายังคงมีภาพที่ดี นักธุรกิจกัมพูชาส่วนมากสนใจที่จะค้าขายหรือ
ทำธุรกิจกับนักธุรกิจไทยมากกว่านักธุรกิจจากประเทศอื่น

“...เราอยู่ใกล้ไทย เราก็อยากให้ไทยเข้ามาลงทุนทำธุรกิจที่กัมพูชา
ถ้าจะเข้ามาลงทุนก็ขอให้ศึกษา ไม่อยากให้ทั้งสองประเทศเข้าใจผิดกัน...”²⁴

²³ สัมภาษณ์นักธุรกิจกัมพูชากลุ่มหนึ่งในจังหวัดเกาะกง และสมาชิกหอการค้าจังหวัดเกาะกง, 3
พฤษภาคม 2554

²⁴ สัมภาษณ์รองผู้ว่าราชการจังหวัดเกาะกง, 3 พฤษภาคม 2554

นอกจากในส่วนของนักธุรกิจกัมพูชาแล้ว จากการศึกษาทัศนคติและการรับรู้ที่มีต่อไทยในส่วนของนักท่องเที่ยวและกลุ่มพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยที่เข้ามาซื้อสินค้าในตลาดโรงเกลือเพื่อนำไปขายต่อในกัมพูชาบริเวณตลาดโรงเกลือ อำเภอ อรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว พบว่า ส่วนใหญ่มีทัศนคติและการรับรู้ต่อประเทศไทยแบบเป็นกลาง คือ มีทั้งชอบและไม่ชอบประเทศไทย กลุ่มตัวอย่าง²⁵ ที่ชอบประเทศไทยรับรู้และมีทัศนคติที่เกี่ยวกับประเทศไทยว่าประเทศกัมพูชาและประเทศไทยมีความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมมากกว่าเพื่อนบ้านที่มีปัญหาความขัดแย้งต่อกัน และเห็นว่าสินค้าที่ผลิตในประเทศไทยเป็นสินค้าที่มีคุณภาพกว่าหลาย ๆ ประเทศ ชาวกัมพูชาจึงให้ความนิยมมากกว่าสินค้าที่มาจากประเทศอื่น หลายคนให้ความสำคัญกับการติดตามข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยอยู่เป็นประจำ อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มตัวอย่างที่รู้สึกไม่ชอบประเทศไทยให้เหตุผลว่าที่ไม่ชอบประเทศไทยเพราะมีสาเหตุมาจากเรื่องเขตแดนบริเวณชายแดนเป็นหลัก

ภาพ : แผ่นป้ายโฆษณาสินค้าที่มาจากประเทศไทย โดยใช้นางแบบคนไทย และภาษาไทย ซึ่งแสดงถึงการยอมรับในสินค้าไทยของกัมพูชา

²⁵ สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกัมพูชา 12 ราย เข้ามาซื้อของฝั่งไทย ไปเที่ยวมานูญครอง ห้างแฟลตดินนัม ประตูนํ้า สัมภาษณ์ที่ด่านศุลกากร ตลาดโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว 26 กุมภาพันธ์ 2554

ภาพ : แผงค้าผลไม้ในตลาดกัมพูชาซึ่งผลไม้ส่วนใหญ่นำเข้ามาจากประเทศไทย

ภาพ : งานแสดงสินค้าผลไม้จากภาคตะวันออกของไทยในกรุงพนมเปญ

โดยสรุป ภาคประชาสังคมกัมพูชา คือ พ่อค้า นักวิชาการ แรงงาน นักศึกษา นักท่องเที่ยวเหล่านี้ อาจไม่ใช่ตัวแทนของภาคประชาสังคมกัมพูชาทั้งหมด แต่ที่คณะ

สาธารณะ (public perception) และความสัมพันธ์ของพวกเขาต่อคนไทยกลุ่มต่างๆ ที่พวกเขาติดต่อและมีปฏิสัมพันธ์ด้วยได้แสดงให้เห็นว่า พวกเขาเป็นส่วนสำคัญของสังคมกัมพูชาที่เราไม่ควรละเลยที่จะศึกษาและเรียนรู้ ควรรู้ด้วยว่า พวกเขาเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ตามความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมกัมพูชา ที่สำคัญการรับรู้ของพวกเขาไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐกัมพูชาซึ่งเคยคิดว่าปกครองโดยพรรคการเมืองเดียว และรัฐเป็นผู้ควบคุมสื่อได้เกือบหมด และไม่เหมือนจากรัฐกัมพูชามากในยามที่กัมพูชาและไทยมีปัญหาขัดแย้งกันอย่างรุนแรง

ความขัดแย้ง พลวัต ชับซ้อน สับสนและมายาคติ

แม้ว่าโดยภาพรวมของการศึกษาครั้งนี้จะแสดงให้เห็นว่าการรับรู้และความเข้าใจของภาคประชาสังคมกัมพูชาต่อไทยยังเป็นที่น่าพอใจในบางด้าน แต่ก็ต้องศึกษามิติความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาด้วย พื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างรัฐถึงคู่ขัดแย้งตั้งแต่อดีต เมื่อหมดจากสงครามกลางเมือง (ค.ศ.1989-1992) และรัฐบาลกัมพูชาเข้มแข็งขึ้นในระดับหนึ่ง หลายครั้งรัฐบาลกัมพูชาใช้นโยบายกร้าวร้าวและไม่เป็นมิตรต่อไทย ทั้งนี้ เพราะความพยายามของรัฐบาลไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลกัมพูชาก็ยังไม่ลดละที่จะ “ปลุกกระแส” ความรักชาติหรือความคลั่งชาติ ให้เกลียดคนไทยและประเทศไทย ภาพของปราสาทพระวิหารที่มีร่องรอยการถูกทำลายของกระสุนปืน และภาพของทหารกัมพูชาบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ที่บาดเจ็บและล้มตาย ถูกนำออกมาเผยแพร่ซ้ำแล้วซ้ำเล่าผ่านทางสื่อโทรทัศน์และวิทยุของกัมพูชาอย่างต่อเนื่อง เป็นความตั้งใจปลุกกระตือรือร้นความคิดและทัศนคติประชาชนของรัฐบาลให้เกลียดประเทศไทย และหันมาเข้าข้างฝ่ายรัฐบาลอย่างเห็นได้ชัดเจน เพราะดูเหมือนว่ารัฐบาลกัมพูชาเองก็พอที่จะรับรู้ได้ถึงทัศนคติแง่บวกที่มีต่อไปของภาคประชาสังคมกัมพูชา อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าความพยายามดังกล่าวกำลังบังเกิดผล ดังสัญญาณบางอย่างจากข้อค้นพบข้างล่างนี้ที่รัฐบาลกัมพูชา กำลังใช้ “สัญญา” ซึ่งถือเป็นจตุรรวมความรู้สึกของเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของความเป็นชาติ อย่างปราสาทพระวิหาร มาสร้างให้ประชาชนกัมพูชาที่มีความรู้สึกต่อต้านไทยอย่างได้ผล

“....การสร้างความรักชาติของรัฐบาลและผู้นำกัมพูชา
โดยผ่านการสร้างความขัดแย้งระหว่างไทย-กัมพูชา

โดยอาศัยข่าวการปะทะกับไทยที่กำลังเกิดขึ้นขณะนี้
เป็นกระบวนการที่กำลังได้ผลในหมู่ประชาชนชาวกัมพูชาในประเทศ
เพราะมีข่าวในโทรทัศน์ ออกอากาศทุกวัน
แสดงให้เห็นภาพของความเสียหายของปราสาท
และทหารกัมพูชาที่ต้องล้มตายจากเหตุการณ์การปะทะกับไทยทุกวัน
ซึ่งมันส่งผลต่อจิตใจคนกัมพูชามากกว่าเหตุการณ์เผาสถานทูต
ตอนนี้เดินไปไหนในกัมพูชาต้องพยายามลดตัวให้เล็กลง
ความภูมิใจในประเทศไทยหรือเป็นคนไทยในประเทศกัมพูชา ณ ขณะนี้
ถือเป็นอันตรายอย่างมาก...”²⁶

ตัวตนของภาคประชาสังคมกัมพูชาในประเด็นทัศนคติและการรับรู้สถานะที่มี
ต่อไทยในจากผลการศึกษาครั้งนี้ ได้ชวนให้คิดและติดตามไปต่อว่าเมื่อเราทราบเช่นนี้แล้ว
รัฐบาลไทยควรที่จะดำเนินการหรือทำอะไรต่อไป เพราะหากเป็นไปได้ คงไม่มีใครหรือ
ชาติใดที่ต้องการจะเป็นศัตรูคู่ริกันตลอดไปจนไม่ที่ที่สิ้นสุด

ไม่ว่าอนาคตความสัมพันธ์หรือทัศนคติการรับรู้ระหว่างไทย-กัมพูชา ทั้งระหว่าง
รัฐหรือระหว่างประชาชนจะเป็นเช่นใดก็ตาม การกระทำของทุกฝ่ายย่อมทำให้เกิดการ
เคลื่อนไหวและสิ่งใหม่ ๆ ขึ้น ซึ่งจะเป็นไปในด้านบวกหรือลบ ก็ย่อมขึ้นอยู่กับกรกระทำ
และน้ำมือของมนุษย์ทั้งสิ้น ดังที่ศาสตราจารย์ ดร.เชียน ธีระวิทย์ และสุนัย ผาสุก ได้ให้
ข้อคิดและข้อเสนอแนะที่น่าจะนำไปเป็นแนวทางในการจัดการปัญหาของทั้งสองประเทศได้
อย่างแยบยล ดังนี้

ทัศนคติความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันระหว่างคนไทยและเขมรนั้นมีทั้ง
เหตุผลผลสมอารมณ์ คงจะลบเลือนไปไม่ได้ง่ายนัก อย่างไรก็ตาม
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในยุคหลังสงครามเย็น และการปฏิสัมพันธ์ของ
คนทั้งสองประเทศ มีสาระใหม่เป็นอันมากที่ไม่ซ้ำของเก่า สิ่งที่ไม่พ้นที่
จะมีทั้งของดีและเลว ถ้าคนรุ่นใหม่พยายามเข้าใจตรรกะของบรรพบุรุษ

²⁶ สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงพนมเปญ, 6 พฤษภาคม 2554

ของตัว และคบกันตามครรลองของคำสอนของศาสนาพุทธ คนสองชาติ
นี้ก็มีโอกาสที่จะเป็นมิตรกันได้²⁷

นัยสำคัญและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- ในการดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศกัมพูชาควรที่จะดำเนินการเรื่องการรักษาและสร้างความสัมพันธ์อันดีทางด้านเศรษฐกิจระหว่างสองประเทศ เนื่องจากทั้งสองประเทศต่างก็ยังคงพึ่งพาอาศัยกันทางด้านเศรษฐกิจอยู่ (ไทยต้องพึ่งพากัมพูชาด้านการส่งออกสินค้าไปยังต่างประเทศ เนื่องจากกัมพูชายังเป็นประเทศที่ได้สิทธิพิเศษทางการค้าจากสหรัฐอเมริกาและกลุ่มประเทศยุโรปอยู่ ในขณะที่กัมพูชายังต้องพึ่งพาไทยด้านการนำเข้าสินค้าอุปโภคบริโภคเพราะเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมในตลาดกัมพูชา) รวมทั้งหากจะเปรียบเทียบความสนใจทางด้านการลงทุนในประเทศ CLMV นั้น นักลงทุนต่างชาติรวมทั้งนักลงทุนไทยยังให้น้ำหนักความสนใจในประเทศกัมพูชาสูงกว่าอีกหลายประเทศ จากเหตุผลเรื่องความมีเสถียรภาพทางการเมือง และความเหมาะสมทางด้านแรงงานและทรัพยากร ดังนั้นเสี่ยงสะท้อนจากภาคเศรษฐกิจจะเป็นอีกสิ่งที่ทำให้ความขัดแย้งคลี่คลายไปได้ไม่มากนักน้อย เป็นการนำเสนอแง่มุมประโยชน์ทางเศรษฐกิจ
- เนื่องจากสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างสองประเทศที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้งเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากกลุ่มทางการเมืองภายในของทั้งสองประเทศ (กรณีกัมพูชา เกิดจากความพยายามที่จะกลบข่าวความผิดพลาดของบุตรชายนายกรัฐมนตรีสุนเซนเรื่องดินแดนตามแนวชายแดนระหว่างกัมพูชากับเวียดนาม ส่วนกรณีประเทศไทยก็เกิดจากการต่อต้านเรื่องดินแดนบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย) ซึ่งขัดแย้งกับกลุ่มอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร แต่ไม่ได้เกิดขึ้นจากความคิดเห็นหรือความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ของทั้งสองประเทศ หน้าที่ ปรากฏการณ์จากภาคประชาสังคมของทั้งสองประเทศในกรณีความขัดแย้งระหว่างไทย-กัมพูชา คือ “ไม่เห็นด้วย” เพราะมิใช่ “รัฐ” เท่านั้นที่ได้รับผลกระทบจากความขัดแย้ง แต่ “ภาค

²⁷ เขียน ชีระวิทย์ และสุณัย ผาสุก กัมพูชา : ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคง การเมือง และการต่างประเทศ (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2543) : หน้า 172-173

ประชาสังคม” คือ กลุ่มที่ต้องจำทนมากที่สุด ดังนั้นเศรษฐกิจจึงเป็นตัวแปรหนึ่ง และปฏิสัมพันธ์ระหว่างภาคประชาชนกับประชาชนที่ค่อย ๆ พัฒนามากขึ้น ตามลำดับ ที่จะรักษาความสัมพันธ์ที่หมั่นหม่อมระหว่างสองประเทศนี้ให้คงอยู่ได้ต่อไป การหาทางออกหรือแก้ไขความขัดแย้งระหว่างสองประเทศโดยวิถีทางการเมือง การทหาร ไม่ใช่หนทางแห่งความอยู่รอดของประเทศชาติทั้งสองประเทศ หากแต่วิถีทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างภาคประชาสังคมของทั้งสองประเทศต่างหากที่จะนำพาให้ประชาชนในประเทศและประเทศโดยรวมอยู่รอด ดังนั้นจึงควรใช้โอกาสสร้างความสัมพันธ์จากความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมและการปะทะสังสรรค์ระหว่างภาคประชาสังคมของทั้งสองประเทศ เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

บรรณานุกรม

หนังสือ เอกสาร

ไกล่รุ่ง อามระดิษ. “ภาพตัวแทนของคนไทยและเมืองไทยที่ปรากฏในวรรณกรรม” ใน รายงานวิจัยไทยในการรับรู้และความเข้าใจของประเทศเพื่อนบ้าน. หน้า 383-386. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ, 2536 (เอกสารอัดสำเนา) กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ. การค้าไทย-กัมพูชา ในท่ามกลางความขัดแย้ง [ออนไลน์]. กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, แหล่งที่มา : www.depthai.go.th/DEP/DOC/53/53001765.doc (25 เมษายน 2554)

เขียน ธีระวิทย์ และสุนัย ผาสุก กัมพูชา : ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคง การเมือง และการต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543

ชาลวิทย์ เกษตรศิริ. ลัทธิชาตินิยม/สยามกับกัมพูชา : กรณีศึกษาปราสาทเขาพระวิหาร. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.

ชาลวิทย์ เกษตรศิริ. ข้าพเจ้าได้เห็นมา-กัมพูชา/และทางขึ้นปราสาทเขาพระวิหาร ทางด้านเขมรต่ำ/เขมรกรอม (ขอม). [ออนไลน์], สารคดี, แหล่งที่มา : <http://www.sarakadee.com/web/modules.php?name=Section&op=viewarticle&artid=966>. 22 มิถุนายน 2554.

ธงชัย วินิจกุล. ภูมิภายาและประวัติศาสตร์. แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์. ฟาเดียวกัน. ปีที่ 3 ฉบับที่ 6 : 94.

สัมภาษณ์

เจ้าหน้าที่สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงพนมเปญ. สัมภาษณ์. 6 พฤษภาคม 2554.

นักธุรกิจชายแดนไทยกัมพูชาในจังหวัดตราด. สัมภาษณ์ (3 พฤษภาคม 2554).

นักธุรกิจกัมพูชาในจังหวัดเกาะกง. สัมภาษณ์. (3 พฤษภาคม 2554).

นักศึกษากัมพูชา กรุงเทพมหานคร. สัมภาษณ์. (12 กุมภาพันธ์ 2554).

นักศึกษา გამუხა. სამგაჲნი. (4-8 მესიანი 255)

პოცამამკამუხა ტლადროგელიო ჯანვადსრეგაუ. სამგაჲნი. (20-21 გუმგაჲნი 2554)

რანგან გამუხა ბანჰუნთიენ გრუნგემჰანკრ. სამგაჲნი. (13 გუმგაჲნი 2554).

რანგან გამუხა სმურსაკრ. სამგაჲნი. (30 მგრაკმ 2554).

რანგან გამუხა ბანჰუნთიენ გრუნგეჲ. სამგაჲნი. (3-4 გუმგაჲნი 2554)

რანგან გამუხა. სამგაჲნი. (5-10 მინაკმ 2554)

როგუაჲრარჲარ ჯანვადგეკგ. სამგაჲნი. (3 ჲუჲჲაკმ 2554).

სმაჲიკჲოკარკა ჯანვადტრად. სამგაჲნი. (4 ჲუჲჲაკმ 2554)

სმაჲიკჲოკარკა ჯანვადსრეგაუ. სამგაჲნი. (25-26 გუმგაჲნი 2554)